

Kisebbségi nyelvek használata az elektronikus médiában: új alapelvek bevezetése

*Packer, John, Holt, Sally: The use of minority languages in the broadcast media: Introducing new guidelines.
= Helsinki Monitor, 2004. 2. no. 103–115. p*

Az OSCE nemzeti kisebbségek főbiztosának kérésére egy szakértő csoport új alapelveket dolgozott ki a kisebbségi nyelvek használatára az elektronikus médiában. Az ausztriai Baden bei Wien-ben 2003 októberében megtartott nemzetközi konferencián, melynek házigazdái voltak a HCNM és az OSCE, a média szabadságjogainak képviselője, megvitatásra és megfontolásra nyújtották be az alapelveket és a hozzájuk tartozó értelmezési kiegészítéseket. A HCNM szándéka szerint az új alapelvek segítenek az államoknak ezen a politikai területen a törvényekben és az eljárásokban, hogy megfeleljenek a nemzetközi szabványoknak, és a tényleges helyzetnek az országokban. A főbiztos arra törekedett, hogy ezt a kérdéskört a nehézségek területéről kimozdítva a gyakorlatban hasznosan működő körbe tudja vonni az OSCE részt vevő országaiban úgy, hogy a kisebbségi nyelvek használata az elektronikus média kommunikációjának eszközeként működjön. Egyes helyzetekben, ahol a HCNM is érintett, a nyelvi kisebbségekhez tartozók lehetőségei korlátozottak voltak, vagy maradtak ahhoz, hogy saját elektronikus médiát alapítsanak, és/vagy tévé- vagy rádió-műsoridőhöz hozzáférjenek saját nyelvükön. Egyes esetekben az államok az elektronikus műsoridőből kvótákat írtak elő kisebbségi nyelv használatára, ami valójában behatárolja a kisebbségi nyelv használatát. Máshol az egy vagy több nyelven történő sugárzás idejét egyértelmű határértékek közé szorították. Az is megtörtént, hogy amíg a szabályozás nem érintette direkt módon a kisebbségi nyelvet vagy nyelveket, a hivatalos állami nyelv használatának magas kvótái (vagy esetleg kizárólagos használata) a sugárzásban ugyanazt a hatást érték el, mintha a többi nyelv sugárzási idejét maximálták volna. Külföldi adók műsorának sugárzása szintén szabályozás tárgyát képezheti beleértve az átvett és tovább sugárzott műsoridő hosszát is, amelyet fordítási vagy más követelmények is terhelhetnek. Ennek negatív hatásai vannak a nemzeti kisebbségek tagjai és az anyaországok közti kapcsolatra.

Gyakran a elektronikus nyelvre vonatkozó előírások vagy más szabályozások képtelenek különbséget tenni az állami és a magántulajdonú média között, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek (vagy mások) által alapított magántulajdonú média nyelvhasználata korlátozott, függetlenül keresett célközönségének vagy tényleges nézőinek összetételétől. A magántulajdonú média ilyen korlátozása különösen problematikus olyan helyzetekben, ahol a magánszektor – beleértve a kisebbségi nyelvű sugárzást is – átvette a közszolgálati sugárzás (PSB) funkcióját.

A kulturális identitás megőrzése és a megnyilvánulás szabadságának gyakorlása szempontjából fontos, hogy az egyén saját nyelvén hozzáférjen a médiához, aminek része az, hogy általános és közérdekű információt legyen képes minden egyes személy megkapni határoktól függetlenül. Ez nyilvánvalóan csak ott lehetséges, ahol a sugárzás nyelvét megértik. Komplex és pluralista társadalminkban az elektronikus média fontos forrása mind az információ, mind a kultúra közvetítésének, ezért potenciálisan nagy erejű eszköze a kisebbséghez tartozók informáltságának és a kisebbségi nyelvek életben tartásának, valamint a határokon átvívelő érdekeltségi körök fejlesztésének. A kisebbséghez tartozóknak az az érzése, hogy nem kapnak megfelelő hozzáférést az elektronikus médiához saját nyelvükön, potenciális feszültségforrás – mint az már néhány állam esetében ki is derült. Tudatában annak, hogy az OSCE-tagállamok és a kisebbségek maguk is a 2001 márciusá-

ban tartott Állandó Tanácsi ülésen felhívták a HCNM-et és az OSCE sajtószabadsági képviselőjét, hogy foglalkozzon a kérdéssel, a HCNM megkísérelt valamiféle útmutatást nyújtani a kormányoknak és a kisebbségeknek, valamint a többi érdekelt félnek az elektronikus média nyelvhasználata elfogadható szabályozásának korlátairól. Felismerték, hogy először is az alkalmazható nemzetközi szabványok tartalmának tisztázása a legelső szükséges lépés. Ez már folyamatban volt, amikor az első HCNM ügy döntött, hogy egy független nemzetközi szakértői testületet hív össze ezeknek az alapelveknek a kidolgozására.

Míg a szabályozás egyik – néha problematikus – formája a különböző kvóták előírása a nyelvhasználatot illetően, ezenkívül vannak más szabályozási formák is, amelyek több-kevesébe közvetlen módon befolyásolják az elektronikus média nyelvhasználatát. Ennek felismerése vezetett oda, hogy egy átfogó kép kidolgozása érdekében a HCNM tanulmányt készítetett az OSCE-régió tagállamainak gyakorlatáról. Ez a két folyamat – a szakértői alapelvek kidolgozása és az államok gyakorlatának tanulmányozása – egységesen testesül meg a tanulmányban, melyben a felismert jó gyakorlatot vázolják fel, és tanácsokat adnak, hogy az államok miként felelhetnek meg kötelezettségeiknek nyelvi kisebbségeik felé. A tanulmány természetesen nem nyújtott végleges megoldást minden feladatra, valójában több tagállamban is fejlesztették, módosították. A badeni konferencián résztvevők egyértelművé tették, hogy fontos folyamatosan figyelemmel kísérni (monitorozni) az államok gyakorlatának fejlődését ebből a szempontból is. Azt remélik, hogy az új alapelvek és a tanulmány együtt a törvényhozó testületeknek és a politikusoknak hasznos referenciaanyaggal szolgál az elektronikus média nyelvhasználatát érintő törvényhozási és politikai, valamint kormányzati tevékenységükben. Az Alapelvek és az Értelmezési Útmutató eljutott minden OSCE-tagállamhoz, amelyet szükséges figyelemmel kísérni a tagállamok aktuális és kialakuló gyakorlatának abból a szempontból, hogy mennyire felelnek meg a nemzetközi normáknak. A főbiztos eltökélt abban a tekintetben, hogy az Alapelveket átültessék a gyakorlatba, és jelezte szándékát, hogy az OSCE-tagállamokon belüli feszültségek megelőzése, a harmónia és az integráció előmozdítása érdekében sürgeti az alkalmazását. Ebben az összefüggésben gyakran a tapasztalat hiánya a hátráltató tényező, sokkal inkább, mint a politikai hajlandóság. A források koncentrálása, egy szakértői platform kiépítése és a helyes gyakorlat megosztása számottevő segítséget nyújthat a politikusoknak ebben a tekintetben. Az új technológiák tovább tágítják a lehetőségeket, és csökkentik az elektronikus média nagyobb diverzitásának többletköltségeit. Az Alapelvek jelenleg megrendelhető angol nyelven az OSCE és a HCNM hivatalából, vagy elérhető a HCNM honlapján a <http://www.osce.org/hcnm/documents/recommendations/> címen. Az orosz nyelvű változat hamarosan elérhető lesz, amelyet más fordítások is követnek majd.

Bosznay Csaba

Nemzetállam vagy multikulturális társadalom?

Kisebbségi oktatáspolitikai Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európában 1945-től napjainkig

Bachmaier, Peter (Hrsg.): Nationalstaat oder multikulturelle Gesellschaft? Die Minderheitenpolitik in Mittel-, Ost- und Südosteuropa im Bereich des Bildungswesens, 1945–2002. Frankfurt/M. etc. 2003. 294 p. (St. Pölner Osteuropa Studien; 1)

Az Osztrák „Kelet- és Délkelet-európai” Intézet alsó-ausztriai regionális központja (St. Pölten) a kisebbségi iskolaügy kelet- és kelet-közép-európai helyzetének szenteli sorozatnyitó kötetét. Tizenhárom egymástól független országelemzést kapunk benne – Albániától Oroszorszáig. Rajtuk kívül terütekre kerül Bulgária, Csehország (itt leszűkítve a német kisebbségre), Szlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia, a jugoszláv utódállamok közül Szlovénia, Macedónia, illetve – Szerbia-Montenegró képviselőiben – Koszovó, a szovjet tagköztársaságok közül pedig, az Orosz Föderáció mellett, Fehéroroszország és Moldova (ügymint „Nyugat-Moldova” és a szakadár Transznisztria); talán csak szervezési nehézségek miatt kimaradnak: Horvátország, Ukrajna, a balti államok, illetve, Koszovót leszámítva, maga Szerbia. A tanulmányok egy része felkészült helyi, másuk – ilyenek „hiányában” – külső szakértők tollából, míg a bevezető tanulmányt a kötet szerkesztő jegyzi. Szigorúan egységes témafelfogás nem jellemző a szerzőkre, sem az országokon belül áttekintett kisebbségi kör teljességét, sem az oktatáspolitikai – tágabb kisebbségpolitika komplexitását illetően. Valamennyien, mintegy kötelességszerűen, kihangsúlyozzák ugyan, hogy a nyelv- és oktatáspolitikai minden kisebbségpolitika alfája és omegája, de többnyire ezzel elintéztnek is vélik az összefüggések tágabb egészét. Bizonyosan tévedés azonban az, hogy az iskolaügy adminisztratív, még oly megfogható statisztikát is adó képe – akár a pozitív, akár a negatív értékekkel – teljesértékűen tükrözné az adott állampolitika kisebbségpolitikai szeletét. A félreértést egyébiránt már a szűkebb és a tágabb téma között egyenlőségjelet tevő címadás (alcím) demonstrálja, ami egyértelműen a szerkesztői koncepció tisztázatlanságára utal. Maga a majdnem teljes körű párhuzamos bemutatásra törekvő célkitűzés természetesen előremutató. Mindennél, ahol a szerzők komplexen fogták fel a feladatot – mint az albán, a bolgár vagy a szovjet utódállamokra vonatkozó fejezetekben, ott valóságos és egyben eddig alig érintett, izgalmas kisebbségtörténeti tényekben bővelkedő képet nyerünk.

Abban egységesek a fejezetek, hogy a felvállalt időszakot 1945 és rendszerváltás közötti, majd az erre következő „jelen” szakasz szerinti bontásban tárgyalják, azaz a szovjet típusú diktatúra és a demokratizálódó – europaizálódó új korszak elvében eltérő fejlődését mutatják be. A bemutatás előnyére válik, ha a téma korábbi előtörténetére is visszamegy (így balkáni viszonylatban – körülbelül a térséget érintő 1878-as berlini szerződésig vagy az első világháborút lezáró békediktátumokig). Az előtörténet során még aligha lehet intézményes kisebbségvédelemről beszélni, a kisebbségi kérdésre – legáltalánosabb vonatkozásokban – legfeljebb a területi elcsatolásokat szentesítő békeszerződések záradékai térnek ki, valóságos gyakorlati khatások nélkül. Az anyanyelvű iskolázás megtört gyakorlat formájában, csökkenő támogatottsággal, ott folytatódik, ahol történeti előzményei voltak, de közigazgatási és egyéb „reformok” útján hamar napirendre kerül a visszaszorítása. A Szovjet-Oroszországban és társköztársaságaiban a bolshevik forradalom szellemében aktuálissá vált analfabetizmus elleni harc elkerülhetetlen módon tá-

maszkodik ugyan az anyanyelvekre, sőt, írásbeliséget létesít ott, ahol ez történetileg még nem jött létre. A „kultúrforradalmi” időszakon túl azonban inkább csak sanda politikai számítás övezi a kisebbségi nyelveket: mindenekelőtt a megindított oroszosítás eredményeinek kibontakozásáig – a „burzsoá nacionalizmus kísértetével” szemben mindent latba vetve – az állampárti ideológia közvetítő nyelveként kapnak szerepet.

Az 1945 utáni csatlós diktatúrák voltaképp ezt a szovjet mintát követik, bár az előzmények tekintetében nem minden tekintetben és nem akárhol indíthatnak újra null-pontról. Ilyen tekintetben némelyik tanulmány esetében (így Kerner Anna magyar fejezetében is) nagyon hiányzik az előzmények ismertetése. A német kisebbségek hosszabb-rövidebb időre szóló, teljes körű jogfosztása mellett bármely kisebbségpolitikai „nyitás” többnyire elsősorban propaganda értékű, az ideológiai–politikai blokk-közösség protokoll-céljait követő, esetleg szűkebb szomszédságpolitikai gesztus, rendszerint visszavonásig. A „proletár internacionalizmus” semmilyen szinten nem írt elő elvi alapokon álló kisebbségvédelmet. De a tényleges etnikai viszonyok valósága, a kisebbségi oktatás gyakorlati minimuma (az új és újjálag megerősített terület-elcsatolások tükrében) mindenestre országunként más és más. Például az erőteljesebb létszámú, kompakt elhelyezkedésű kisebbségek szerzett jogai nem egykönnyen kiiktathatók. A képletből különösen kirí a koszovói „kultúrforradalom” menete, amely az írástudatlanság-kérdés megoldása után folytatódik az albán többségi „kisebbségi” iskolázás átfogó, alapjában véve jóhiszemű programjában (egészen a felsőoktatási szintig), s az albánság nemzetté érése kész, mire Belgrádban észbe kapnak. A későbbi, katasztrófális albán – szerb konfliktus előtörténetének e nem éppen közkeletű beállítására (moszkvai szerző részéről) sajátos kérdésfeltevésre ad alkalmat a szerkesztő számára a bevezető tanulmányban: „kérdés, hogy helyes-e olyan kollektív jogokat biztosítani kisebbségeknek, mint az iskolázás teljes körű autonómiája – éppen a Balkánon, ha az nem a lakosság integrációját szolgálja, hanem éppen a politikai dezintegrációhoz vezet?” (24. o.) Azt gondoljuk, hogy egészen másról szól a kétségkívül páratlan történet, s hogy a kérdések főként a korábbi pontjain merülhetnek fel. (Például: hogy kerülnek albánok Szerbiába, albán régiók Szerbiához?) Mintha a könyv hangzatos címének kérdése: „nemzetállam vagy multikulturális társadalom?” azt sugallná: multikulturalizmust – szivárványszínekben, ám kollektív identitások nélkül!

A felemás szerkesztői koncepció láthatóan része a nemzetudatot és annak kóros túl-működését egybemosó, doktriner nyugati közfelfogásnak, amely eleve, hagyományosan híján van átfogó kisebbségpolitikai elképzeléseknek. A nyugati politika sürgette, siettetve a keleti rendszerváltást, de magát is meglepte a lappangó multietnikus örökség hirtelen felszínre törése, melyet a helyi diktatúrák egyenlősítő mesterkedése vagy már a világháború alatti és utáni, sokirányú kivéreztetés cselekményei nyomán feledhetőnek gondolt. Még készületlenebbül érte a kölcsönös népiirtás ütemére váltó délszláv felbomlás útvesztése, aminek során végül fegyverrel kellett békét diktálnia. A bevezető tanulmány előjáróban áttekinti azokat az ismert, érintőleges határozatokban és állásfoglalásokban rögzült, tájaink etnikai viszonyait tekintve irreleváns európai vagy ENSZ-szintű normákat, amelyeket az európai fórumok a rendszerváltó és a csatlakozási folyamatba bekapcsolódó államoknak ajánlanak kisebbségpolitikájuk alakításához. Ezek alig lépik túl a civil „emberi” jogok általános, a kisebbségi értelemben nem specifikált kereteit. De legalább súlyt helyeznek a nyelvi jogokra mint az identitásmegőrzés fontos (de nem egyedüli) elemeire. Az országtanulmányok igazolják: 1890 után mindenütt van minőségi ugrás szűken az oktatási területen is a rendszerváltó kontinensrész kisebbségi politikáiban, ha gyakran fej fej mellett haladva is a visszafordíthatatlan asszimilációs folyamattal. A pozsonyi szerző Szlovákia- vagy a bécsi szakértő Románia-elemzése mindenestre nem

szól az ottani oktatási törvények és nyelvtörvények, botrányok és viták világáról. A pozitív változások közepette másutt a problémák főként olyan – remélhetően csak kezdeti – gyakorlati nehézségekből adódnak, mint a megfelelő tankönyvek vagy pedagógusok hiánya, a szórványban élő tanulók bentlakása és hasonlók, emellett szubjektív gátakból mint a szülői döntés az „európai” nyelvek (főként az angol), illetve – középfoknál – a többségi nyelvű iskola mellett a kisebbségi anyanyelv rovására – a többséggel azonos esélyű további előmenetel biztonsága érdekében. A lehetőségek kétségtávolan azonban bővülnek (az új egyházi és magániskolák belépésével is), de valóra váltásuk (s erről az elemzések szintén sorra megfelelkeznek) nem nélkülözheti a civil szerveződések és az érdekképviselők politikai fellépését.

Komáromi Sándor